

Dr. sc. Safet Bandžović, naučni savjetnik / Scientific Advisor
Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo
Institut za historiju / Institute of History

POLITIKA I RAT¹

POLITICS AND WAR²

Proučavanje krize i kompliciranog raspada višenacionalne jugoslavenske državne zajednice, kao i obimne faktografije „postjugoslavenskih ratova“, posebno onog u Bosni i Hercegovini, kada se imaju u vidu „suprotstavljene slike povijesti“, sporovi historičara oko njihovog tumačenja, narastajući „arhipelag raznih istina“, mnoštvo otvorenih pitanja, raznorodne uloge niza unutarnjih i vanjskih aktera, mnogobrojni izvori, nove činjenice, simboličke rasprave oko njihove prezentacije u javnom prostoru, međunarodna idejna i razvojna kretanja u historiografiji, dug je i složen proces. Prisutne su, usto, stranputice i sve zamke od „tonjenja bez traga u okeanu činjenica“, odnosno reduciranja prošlosti selekcijom i interpretacijom događaja. Neki istraživači smatraju da taj period još i nije prava „historija“, da mnoga pitanja mogu tek da se postave, dok se o preciznijim odgovorima više nagađa, nego što se doista zna. Historičari znaju često griješiti insistirajući na distanci, jer ne mogu biti uspješniji u analizi davnih zbivanja o kojima nemaju vlastitog iskustva od onih o kojima i sami svjedoče, čiji su im učesnici i izvori dostupni. Postoje događaji koji su se zbili prije više stoljeća, ali još uvijek izazivaju žestoke kontroverze i polemike. Za objektivnost nije nužna vremenska distanca.

Prošlost se raznim metodološkim zahvatima može spoznati na više načina. Najbliža historija, puna paradoksa, skriva najviše iznenađenja, pa je zato za naučnike ona i najteža. Uputna su upozorenja da ono što „danas“ oni znaju, a nisu znali prije, može protokom vremena biti potvrđeno, ali i prevaziđeno, da izgleda drugačije, u svjetlu suštinski bitnih, novih činjenica u koje oni nisu imali uvid. Mada su „postjugoslavenski ratovi“ okončani, ne gube na intenzitetu, uz emotivne naboje: građanski „ratovi“ sjećanja unutar država i između država, „sporovi“ za „vjerodostojno“ objašnjavanje uzroka i prirode sukoba. Svaki autor mora biti svjestan da će ga, na različitim stranama, čitati i

¹ Prikaz knjige Mesuda Šadinlije *Između pravde i realpolitike: odnos mirovnih planova i vojnih operacija u Bosni i Hercegovini 1992–1995*, izd. Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2018, 782 str.

² Review of the book entitled: *Between justice and real politics: relation between peace plans and military operations in Bosnia and Herzegovina (1992-1995)* by Mesud Šadinlija.

doživljavati na svoj način. Kritičke perspektive posebno doprinose upotpunjavanju slika o politici, ratovima i njihovim relacijama.

Ova knjiga Mesuda Šadinlije je dopunjena verzija njegovog doktorskog rada koji je, pod naslovom *Odnos mirovnih planova i vojnih operacija na ratištu Bosni i Hercegovini: 1992–1995*, odbranjen 2017. na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Pored uvodnog dijela, ona ima pet tematskih cjelina: **I Kontekst i akteri**; **II Od Cutileirovog plana do Londonske konferencije**; **III Period Vance-Owenovog mirovnog plana**; **IV Period Owen-Stoltenbergovog mirovnog plana**; **V Od plana Kontakt-grupe do Dejtona**. Knjiga, također, sadrži zaključak, izvore i literaturu, kao i određene priloge (karte, tabele, fotografije). Objavljeno je 17 karata na kojima su prikazani prijedlozi o teritorijalnom ustrojstvu BiH u raznim fazama mirovnih pregovora i naznačene sporne teritorije između zahtjeva pojedinih strana u tom procesu. Knjiga je zapravo svojevrsni historijat političkih i ratnih dešavanja u BiH. Rezultat je obimnog istraživačkog rada, predstavlja jedan od multiperspektivnih, naučno fundiranih izraza promatranja ratne prošlosti u širem kontekstu i suprotstavljanja njenoj nekritičkoj valorizaciji, uprošćenim narativima i olakim zaključcima, bez pozivanja na ideološke i druge oblande. Svojim argumentiranim sadržajem i predočenim činjenicama izaziva i brojna promišljanja o historiji i njenim poukama. Ona se nikada ne ponavlja doslovno, iako se neke paralele teško mogu izbjeći. U pisanju se, stari je savjet, uvijek treba osvrnuti na prošlost.

Savremenost se svakako i ne može potpunije shvatiti bez poznavanja prošlosti. Jedan od glavnih motiva u politici velikih sila je odvajkada vlastiti interes. Djeluju u svom interesu, a kad ga nemaju, onda su, u principu, inertne. Većina teoretičara međunarodnih odnosa diplomatiju tretira kao činilac nacionalne moći koja osigurava realizaciju vanjske politike bez upotrebe nasilja. Njenu historiju čine stalni pokušaji nadvladavanja „realizma nad idealizmom i obratno“. Promjene balansa moći u međunarodnim odnosima uvijek stvaraju prostor za nove konflikte. Jedan od najznačajnijih teoretičara ratne vještine Karl fon Klauzevic (Karl von Clausewitz) shvatao je rat kao dio političkih odnosa, kao prošireni duel u kojem su akteri države koje stupaju u borbu imajući na umu neku političku svrhu. Pojam politike ograničava se na tzv. „realpolitiku“. „Politički moralisti“ koji kuju moral, onako kako je to korisno za politiku, dio su životne stvarnosti.

Poznavanje interesne logike velikih sila tradicionalno je bitan uslov opstanka „malih nacija“. U Evropi, napisao je Milan Kundera, postoje na jednoj strani velike zemlje, a na drugoj male; postoje moćne nacije u pregovaračkim dvoranama i one koje čitave noći iščekuju u predsobljima. Pozicija „drugosti“ određuje se iz pozicija moći. Zapad tradicionalno gaji predstavu o Balkanu kao ne baš pravom dijelu Evrope. Bizmarkove riječi na Berlinskom kongresu

1878. – da cijelo „Istočno pitanje” ne vrijedi „jednoga jedinoga grenadira iz Pomeranije”, uz prezrivo tretiranje balkanskih naroda kao „kradljivaca ovaca”, kojima je trebalo biti jasno da evropske vlade nemaju potrebu da se uključuju u njihove pohlepe i suparništva – stekle su vremenom nove pristalice. I drugi dijelovi Evrope su bili predmet omalovažavanja i interesne transakcije moćnih država. „Jedna daleka zemlja, o kojoj malo znamo (a far away country between people of whom we know nothing)“ čuvene su riječi kojima je britanski premijer Nevil Čembrlen (Neville Chamberlain) 1938. pravdao žrtvovanje Čehoslovačke, da se zbog nje velesile neće međusobno sukobiti.

Dramatični tokovi historije na Balkanu, pa i oni u Bosni i Hercegovini, ne mogu se svestranije sagledati odvojeni od šireg evropskog i svjetskog konteksta, koncepcija svjetskog poretka, utjecaja i posljedica ostvarivanja geostrateških interesa velikih sila. U punjenju i detoniranju balkanskog „bureta baruta” i Evropa je više puta imala znatnog udjela. Balkan treba sagledavati kroz prizmu interesa i politike velesila koje dugo ostavljaju dubok pečat na historiju tamošnjih naroda. Parcijalni interesi, arbitriranja i podjele su, pojačani predrasudama i neznanjem, više puta u historiji Balkana bili važniji od sudbine njegovih žitelja. Upravo su se na tom neuralgičnom prostoru polagali ispiti za ulazak odnosno za ispadanje iz kluba velikih sila. Ništa na njemu, uočava Valter Roberts, nikada nije crno-bijelo, „postoje samo različite nijanse sive“. Politički razvoj Balkana dugo je ovisan od vanjske politike velikih sila. Podjele interesnih sfera među njima, započete u drugoj polovini XVIII, nisu se ni u XXI stoljeću okončale. Sve što se na tom trusnom prostoru zbivalo bilo je, u većoj ili manjoj mjeri, u sjeni politike velikih. Nisu rijetki autori koji misle da su krize i „balkanske nesreće“ rezultat njihove zamršene politike i interesnog stava, lanca interventnih akcija, nedovoljnog poznavanja i prihvatanja složenosti balkanskog mozaika, a ne prenatraglašenih unutarnjih mržnji i atavizama. Opasno je kovati odrednice koje su, prema porijeklu, navodno „balkanske“, kada su neke pojave zapravo poražavajuće univerzalne. Generalizacije vode u zablude.

Multiperspektivni pristup zbivanjima na postjugoslavenskom prostoru u posljednjoj deceniji XX stoljeća, koji Šadinlija slijedi, zahtijeva dublje, specijalizirane analize, kritički intonirane radove, sistematsko proučavanje, prikazivanje pozicija i stanovišta svih njihovih protagonista. Jugoslavija nije mogla preživjeti konflikte između njenih nosećih naroda. Njenih grobara je bilo više, ali je jedan prednjačio. Za Vorena Cimermana (Warren Zimmermann), posljednjeg američkog ambasadora u SFRJ, „ubistvo Jugoslavije“ je bio „zločin domaćeg nasilja“. On ustvrđuje da je predsjednik Srbije Slobodan Milošević, „srbijanski imperijalista“, jedan od najdvoličnijih političara koje je Balkan ikad iznjedrio, da je svoju dvoličnost pokazao i kao

grobar Jugoslavije, više nego bilo ko drugi. Šadinlija piše da je Milošević u jeku jugoslavenske krize procijenio da je nastupilo vrijeme za „postizanje srpsko-hrvatskog dogovora, što će se pokazati kao korak koji je u najvećoj mjeri odredio tok i okvire historijskih procesa u Bosni i Hercegovini u posljednjoj deceniji 20. vijeka.“ Autor posvećuje posebnu pažnju sastancima Miloševića i Franje Tuđmana, predsjednika Hrvatske, u martu i aprilu 1991. oko „podjele“ Bosne i Hercegovine. Bez ikakve sumnje, izričit je Šadinlija, dogovor je postignut, „barem u usmenoj formi i utvrđenim osnovnim načelima rješavanja srpsko-hrvatskih odnosa. Kao takav, on se može iščitavati i tumačiti iz izjava i interpretacija Tuđmana, Miloševića i njihovih najbližih saradnika, kao i iz konkretnih vojnih i političkih akcija aktera te iz ukupnog razvoja događaja. Povezujuća nit, vidljiva iz bilo kojeg materijala i bez obzira na način tumačenja, jeste jasna i neporeciva: podjela Bosne i Hercegovine kao temeljni princip rješavanja međusobnog etničkog i državnog razgraničenja.“ Međusobna ratna djelovanja nisu „ometala provođenje takvog sporazuma. Kontrolirana i ograničavana, s posljedicama koje su imala na stanovništvo, ona su ga poticala i, štaviše, bila jedini mogući put njegove implementacije.“ Rat u BiH 1992. zato se i karakterizira kao agresija Srbije i Hrvatske na ovu državu.

Režim u Beogradu dugo je bio u uvjerenju da zapadne sile nisu spremne na vojnu intervenciju, da će rat u BiH ostati van njihovog fokusa. Redžinald Hibert (Reginald Hibbert), britanski ambasador u Parizu (1982–1987), govorio je da su britanske diplomate „poznavale Beograd, jedva su poznavali Zagreb, o Sarajevu gotovo nisu imali pojma, a za Prištinu nikada nisu čuli.“ Reakcija međunarodne zajednice, o kojoj se ipak ne može govoriti u jedini, već u množini, na raspad Jugoslavije i na ratove koji su uslijedili, bila je spora, često nekonzistentna. Šta bi bilo još da je Rusija 1991–1992. više „bila u igri“, nikada se neće moći saznati. Bosna i Hercegovina je doista dugo bila „svačija Španija“. Plaćena je u BiH visoka cijena za godine neodlučnosti, indiferentnosti glavnih međunarodnih centara, nedostatka sveevropske koncepcije, kalkuliranja i eksperimentiranja. Malcolm Rifkind, britanski ministar odbrane, krajem 1992. je upozoravao, poput Bizmarka 1878, da bi vojno rješenje u BiH iziskivalo „stotine tisuća vojnika (...) uz vjerovatnost, ako ne i izvjesnost velikih ljudskih gubitaka (...) bilo bi to angažiranje tolikih snaga kakvo svijet još nije vidio.“

Razne karte etnički „podijeljene Bosne i Hercegovine“, koje su još od 1991. počele kružiti na međunarodnim konferencijama, postale su više kontinuirani uzrok za tragediju koja je snašla mnoge ljude u njoj, nego rješenje. Nakon pritiska strani posrednici su govorili kako su dobili saglasnost sve tri strane (bošnjačke, srpske i hrvatske) za etničke kantone u jedinstvenoj republici. Evropljani su u martu 1992. nametnuli plan za etničku podjelu BiH, podjelu na kantone sa etničkom teritorijalizacijom. Akademik Milorad Ekmečić, u

istom tom mjesecu, na Kongresu srpskih intelektualaca u Sarajevu ukazuje da je Evropa, izlazeći ususret zahtjevima Muslimanima da ih zaštiti od Jugoslavije, odredila za njih „srednjobosanski rezervat. U kakvom kod većem ili manjem obimu bude ugovoren, biće to ipak teritorij od koga će se evropsko susedstvo više čuvati, nego on od njega. To jest, srednjobosanskim rezervatom za Muslimane, Evropa se više zaštitila od islama, nego bosanski islam od Jugoslavije“, upozoravajući dalje da je „muslimanskoj masi namenjeno gore stradanje od nas, jer to uzajamno stradanje će njih više pogoditi nego nas.“

Uključivanje Sajrusa Vensa (Cyrus Vance), kao specijalnog izaslanika generalnog sekretara UN-a, i kriterija koje je on uveo u mirovni proces, konstatira Šadinlija, „označili su otklon velikih sila od principa legalnosti i pravičnosti prema realpolitici i ograničavanju sukoba.“ Međunarodna zajednica je kroz sve faze mirovnog posredovanja, prihvatanjem principa etničkog određenja dijelova teritorije Bosne i Hercegovine, uz istovremeno puno uvažavanje stanja na terenu „stvorenog primjenom sirovog prava jačeg“, otvarala vrata nastojanjima da se ratnim djelovanjem stvore etnički čiste teritorije, pri čemu su počinjeni masovni i teški ratni zločini, uključujući i genocid. Etnička teritorijalizacija i poštovanje prava jačega, navodi dalje Šadinlija, „duboko i trajno su obilježili mirovno posredovanje međunarodne zajednice tokom rata u Bosni i Hercegovini. Kao posljedica toga, sadržaj mirovnih planova, pogotovo mapa kojima su određivane buduće etničke teritorije, pregovaračka dinamika i korišteni metodi pritiska na strane u pregovorima, imali su snažnog uticaja na ratne planove i tok vojnih operacija na ratištu u Bosni i Hercegovini u svim fazama rata.“ Ako se kultura i geografija ne poklope, onda se, kazuju iskustva, poklapanje može nametnuti genocidom ili prisilnim migracijama. Ekspertska grupa Ujedinjenih nacija pod rukovodstvom Šerifa Basiunija (Charif Bassiouni) „etničko čišćenje“ definirala je 1992. kao „etničku homogenizaciju neke oblasti upotrebom sile ili zastrašivanja, sa ciljem da se iz te oblasti uklone osobe druge etničke ili religiozne grupe.“

Nemoguće je promatrati razvoj političkih događanja bez razumijevanja njihovog ideološkog konteksta. Jedan od glavnih neuspjeha međunarodne politike u BiH bio je dugo trud mnogih da smatraju sve zaraćene strane podjednako odgovornima, što su neki kritizirali kao jalovu pasivnost. Nasilna simetrija nije uzimala u račun asimetriju oružja. Zapad je dugo gledao na rat u BiH kao primarno vojni problem, izazvan „nasiljem“ koje je „izbilo“ s „obje strane“, uz djelovanje agresivnog nacionalizma kao „konstitucionalne nacionalne crte balkanskih naroda“, pa su naponi bili usmjereni na „smanjivanje borbenih aktivnosti“. Nespremnost za vojno djelovanje proizvela je razne interpretacije rata („građanski rat“, „plemenski obračun“,

„vjekovna mržnja“). Oni koji su tako interpretirali rat u BiH našli su potvrdu u često citiranom mišljenju Semjuela Hantingtona (Samuel P. Huntington) da je taj rat bio „krvava epizoda u stalnom sukobu civilizacija“. Za sukobe nisu odgovorne različite kulture, zapazili su drugi, nego da oni uvijek imaju ekonomsku, demografsku i političku pozadinu. Kao reakcija na raspad Jugoslavije napisane su brojne knjige. Ono što je u zapadnoj javnosti poznato o Balkanu, što je govorila nauka, ali i ono što je „dokazivala“ kvazinauka i popularna literatura, nikada nije bilo nebitno. Savremeni, moćni politički i intelektualni krugovi koriste mnoge njihove proizvode za svoje informiranje, putokaze i razradu (zapadno)balkanske strategije.

Teško je samo na osnovu dostupnih dokumenata definirati duh vremena, izreći „svoju istinu“ o nekom vremenu. Posebno je, vidi se i iz ovog djela Mesuda Šadinlije, problematična tzv. tajna diplomatija, odnosno skrivena historija više aktera jugoslavenske krize koja je osnova za cjelovitije shvatanje toka događaja. Visoka politika u koju spadaju međunarodni odnosi i diplomatija („kraljica historije“), zbog povjerljive naravi, bez omogućenog arhivskog pristupa, može, u najboljem slučaju, priznaju historičari, da bude tek „lijepo ocrтана“. Mnogi prateći segmenti zato izmiču detaljnijoj analizi. To je mozaik sa mjestima gdje nedostaju kockice. Uloga čitavog niza obavještajnih službi, funkcionera i agentura raznih država u analizi tokova događanja također nije nebitna. Gola sila u krajnjoj liniji, kaže Čedomir Popov, upakovana u razne ambalaže, regulira odnose među državama i narodima. U razrješavanju konflikata i smirivanju napetosti posebno je bila značajna uloga SAD-a. Američki pritisak je uvijek bio potrebnii sastojak u odnosima sa tromim, dugim procesima sklonim Evropskoj uniji. U američkoj vanjskoj politici postoji, primijetili su analitičari, jedan bazični, bipartijski konsenzus. U suštini nema pretjeranih razlika. U toj politici postoje stalno dva ekstrema: jedan je *vilsonijevski*, moralizatorski, vrijednosno zasnovan, a drugi se uslovno može nazvati *kisindžerovski*, sa fokusom na *raison d' état*, temeljen na realpolitici. Amerikanci nastoje da se između njih ne opredjeljuju, već da ih, ako mogu, spretno kombiniraju. Dejtonski sporazum 1995, gdje je primijenjena strategija kreiranja podijeljene „jedinstvene“ Bosne i Hercegovine, izraz je pomirenja tih dvaju principa.

Šadinlija je detaljno rekonstruirao pozadinu i genezu odnosa mirovnih planova i vojnih operacija u BiH (1992–1995), koncepcije predloženih „mapa“ i aktivnosti oko nastojanja njihovog praktičnog realiziranja ili odbijanja. On navodi, između ostalog, da je u literaturi postala uobičajena tvrdnja da je Vance-Owenov mirovni plan prouzrokovao oružani sukob Hrvatske vojske i Hrvatskog vijeća obrane s Armijom Republike BiH. U svojoj knjizi napravio je otklon u odnosu na ovo, u suštini tačno, ali nepotpuno tumačenje, dajući dublju sliku stvarnog odnosa hrvatske

nacionalne politike prema BiH i djelovanja njenih oružanih formacija. Šadinlija se u svom radu ograničio na utvrđivanje okvira konstrukcije mirovnih planova u pojedinim fazama, na njihovu ustavno-pravnu suštinu, vojno-politički kontekst i hronologiju. Ukazuje i da vojni aspekt teme, koju je detaljno elaborirao, u zapadnoj literaturi nije obrađen ni približno u onoj mjeri u kojoj je to slučaj s diplomatskim i političkim aspektima. On ne zazire od kratke vremenske distance u odnosu na interpretaciju teme. Vođen prevashodno dostupnim arhivskim izvorima, piše jasno, ostavlja snažan dojam upućenog, iskusnog istraživača. Ovo njegovo djelo bit će referentno u svakom ozbiljnijem pristupu proučavanju raspleta jugoslavenske krize, složenih predratnih i ratnih prilika, uloge međunarodne zajednice i ratnih dešavanja u Bosni i Hercegovini.

Kreativne naučne rasprave o ratovima i pravdi su uvijek politički i moralno neophodne. Ričard Holbruk (Richard Holbrooke) je govorio da je na Balkanu historija bila isuviše komplicirana da bi je neko spolja savladao, da je u Dejtonu došlo do „kompromisa sa zlom“. Na pitanje da li je optimista u pogledu postignutog dogovora „balkanskih lidera“, kazao je da nikada to nije bio „kad je riječ o tom dijelu svijeta“. Istina ali i pravda mogu ispaštati zbog uspostave mira. Na Balkanu se bliska prošlost nerijetko, zbog raznih unutarnjih i vanjskih faktora i pritisaka, „dotjeruje“, kompromisno relativizira radi njegovog održavanja. Mislioci su još u srednjem vijeku ustvrdili da on nema veliku sigurnost ukoliko stari uzroci ratova nastave da postoje.